

Kochanowski, Tadeusz

Z badań nad organizacją nowomiejskiego rolnictwa w latach 1945-1948

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 2, 199-212

1974

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

TADEUSZ KOCHANOWSKI

Z BADAŃ NAD ORGANIZACJĄ NOWOMIEJSKIEGO ROLNICTWA W LATACH 1945—1948

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie procesu realizacji reform i rozwoju rolnictwa na terenie powiatu nowomiejskiego, jako głównej bazy życia społeczno-gospodarczego w trzech pierwszych latach po wyzwoleniu. Zakres terytorialny artykułu obejmuje powiat nowomiejski w granicach administracyjnych z 1945 roku, które nie uległy zmianom do końca badanego okresu¹.

Wykorzystaną w pracy bazę źródłową można podzielić na dwie zasadnicze grupy. Pierwszą z nich stanowią dokumenty proveniencji państwowoadministracyjnej, znajdujące się w Wojewódzkich Archiwach Państwowych w Olsztynie i Bydgoszczy. Druga grupa to materiały, które posłużyły do odtworzenia reformy rolnej i rozwoju rolnictwa. Przechowywane są one w Archiwum Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Olsztynie oraz w Archiwum Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Bydgoszczy.

Poważnym uzupełnieniem materiału archiwalnego są zebrane przez autora niniejszej pracy relacje i wspomnienia świadków oraz uczestników ówczesnych wydarzeń: działacze partyjnych, społecznych i gospodarczych, przede wszystkim nauczycieli, pracowników aparatu partyjnego zarówno Polskiej Partii Robotniczej, jak i Polskiej Partii Socjalistycznej oraz Stronnictwa Ludowego, a ponadto pracowników instytucji państwowych i społecznych. Autor, zdając sobie sprawę z zawodności pamięci ludzkiej, starał się w miarę możliwości weryfikować te materiały na podstawie dokumentów archiwalnych.

W dniu 21 stycznia 1945 roku powiat nowomiejski został wyzwolony przez wojska 2 Armii 2 Frontu Białoruskiego. W kilka dni później pod patronatem komendantur wojennych Armii Czerwonej w Nowym Mieście, Lubawie i gminach powstawały żywiłowo Komitety Obywatelskie². Reprezentowały one, do czasu przyjazdu grup inicjatywnych, interesy ludności polskiej, będąc zarazem organizatorami życia politycznego i gospodarczego³. Starostą powiatowym wybrano Bolesława Jentkiewicza, podejmując jednocześnie decyzję o przyjęciu starego (przedwojennego)

¹ W latach 1945—1946 obecny powiat nowomiejski nosił nazwę lubawskiego, jakkolwiek przez cały czas siedzibą powiatu było Nowe Miasto Lubawskie.

² Relacja A. Szczerbackiego, spisana w 1965 r. przez T. Kochanowskiego (zbiory autora).

³ Ibidem.

Tabela 1

Podział administracyjny i stan ludności powiatu nowomiejskiego
w 1945 i 1946 roku

Nazwa jednostki	Powierzchnia w km	Stan ludności z:	
		10 VI 1945	29 IV 1946
Nowe Miasto	5,78	4 672	4 679
Lubawa	8,50	5 007	4 719
Grodziczno	62,66	2 322	2 616
Krotoszyny	73,62	2 107	2 428
Kurzętnik	62,99	3 035	3 263
Lubawa wieś	82,19	3 513	3 829
Łąkorz	108,10	4 522	4 594
Marzęcice	70,16	3 398	3 641
Mroczo	50,83	3 628	3 156
Nowe Miasto — wieś	65,72	3 423	3 612
Nowy Dwór	74,37	3 347	4 035
Prątnica	96,27	4 549	4 685
Rożental	71,88	3 604	4 066
Razem	833,06	47 127	49 323

Zródło: WAPO, II/99/64/16. Wykaz ludności w gminach według stanu na VI 1945; WAPO II/99/4/16, k. 33. Wykaz ludności w gminach według stanu na IV 1946.

podziału administracyjnego. Ustalono zarządy dwóch miast i jedenastu gmin wiejskich⁴.

Srednia gęstość zaludnienia na 1 km² wynosiła 59 osób⁵.

Powiat nowomiejski miał charakter wybitnie rolniczy. Na skutek rabunkowej gospodarki niemieckiego okupanta oraz działań wojennych rolnictwo powiatu poniosło duże straty.

W powiecie w czasie wojny zburzonych zostało 220 gospodarstw rolnych, a 4650 ha użytków rolnych nie nadawało się do uprawy ze względu na zniszczenia spowodowane rozbudowanymi na terenie powiatu niemieckimi umocnieniami obronnymi⁶. Miało to poważny wpływ na strukturę gleby i jej możliwości produkcyjne. Mieszkańcy powiatu złożyli w 1945 roku wnioski w sprawie odszkodowań wojennych na znaczne sumy⁷. Ponadto w powiecie ponad 280 gospodarstw o powierzchni 4044 ha było opuszczonych przez niemieckich właścicieli⁸. Klęską były choroby zwierząt gospodarskich⁹.

⁴ L. Ochocki, *Nowe życie*, w: *Nowe Miasto. Z dziejów miasta i powiatu*, Olsztyn 1963, ss. 134—136.

⁵ Ibidem, s. 136.

⁶ Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Olsztynie (dalej WAPO), II/99/15/5. Ankieta ekonomiczno-społeczna z 1948 r.

⁷ WAPO, II/99/20/7, Teczka nr 7, k. 105, Materiały obrazujące martyrologię Polaków.

⁸ L. Ochocki, op. cit., s. 143.

⁹ WAPO, II/99/wet., k. 30, Wydział Weterynaryjny 1945. Sprawy organizacyjne.

Przed władzami rolnymi powiatu stanęły nowe ważne zadania, a mianowicie przeprowadzenie reformy rolnej, zagospodarowanie ziemi, dokonanie zasiewów, ściągnięcie świadczeń rzeczowych i zarysowanie programu rozwoju rolnictwa¹⁰. Głównym organizatorem produkcji rolnej i rzecznikiem reform gospodarczych był Komitet Powiatowy Polskiej Partii Robotniczej¹¹. W końcu lutego 1945 roku powstał Powiatowy Urząd Ziemski z Antonim Marchlewskim na czele, który zajął się przygotowaniami do reformy rolnej¹². 1 marca 1945 roku rozpoczęło działalność Powiatowe Biuro Rolne.

Zgodnie z wytycznymi dekretu PKWN (6 IX 1944) prace przygotowawcze w całym województwie pomorskim przebiegały dwoma torami¹³. Przeprowadzenie reformy rolnej oparto o powołane do życia organa administracyjne i fachowe, a instancje Polskiej Partii Robotniczej zapoczątkowały wówczas szeroką kampanię propagandowo-wyjaśniającą. W pracach przygotowawczych Komitet Powiatowy Polskiej Partii Robotniczej zwracał uwagę na wyjaśnienie potrzeby przeprowadzenia reformy rolnej. On też podjął się jej realizacji.

W pierwszych miesiącach 1945 roku dążono z jednej strony do zbilansowania stanu posiadania, zasiedlenia i zagospodarowania, z drugiej zaś strony przeprowadzono reformę rolną¹⁴. Pełnomocnik do spraw reformy, Stefan Elminowski, robotnik z Włocławka, na kwietniowym informacyjnym zebraniu członków i sympatyków Polskiej Partii Robotniczej mówił o pracach przygotowawczych do reformy¹⁵. Władze wojewódzkie 27 marca 1945 roku wydały w tej sprawie odezwę Bloku Stronnictw Demokratycznych. Ukazała się także broszura o reformie rolnej, zawierająca materiały normatywne i instrukcje w sprawie pracy terenowej, a Komitet Wojewódzki Polskiej Partii Robotniczej opublikował na ten temat specjalną odezwę partyjną. Wydano także dwie instrukcje dla organizacji partyjnych¹⁶ i barwny plakat.

Przeprowadzenie reformy utrudniał fakt czasowego zajęcia szeregu majątków przez żołnierzy Wojska Polskiego i Armii Czerwonej¹⁷. Po interwencji u wojewody jednostki opuściły poszczególne gospodarstwa. Ostatnie gospodarstwa Czechówki i Bagno opuszczone dopiero w końcu 1946 roku¹⁸. Przeprowadzenie reform utrudniał również brak odpowiednich sił fachowych, a także podkładów geodezyjnych¹⁹.

Reformę rolną przeprowadzono na podstawie dekretu z 6 września 1944 roku, uznającego potrzebę wydzielenia Wielkopolski, Śląska i Pomorza z ogólnie przyjętej zasady objęcia reformą gospodarstw ponad 50 ha. Na tych terenach parcelowano

¹⁰ Relacja F. Kruka, spisana 1 VI 1971 przez T. Kochanowskiego (zbiory autora).

¹¹ R. Halaba, N. Kołomejczyk, *PPR w województwie bydgoskim*, Bydgoszcz 1962, s. 31.

¹² Relacja F. Kruka.

¹³ B. Głębowicz, *Walka PPR o realizację reform gospodarczych*, w: *Z działalności PPR i ZMW w województwie pomorskim (bydgoskim) w latach 1942—1948*, Toruń 1962, s. 109.

¹⁴ Relacja F. Kruka.

¹⁵ Archiwum Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Olsztynie (dalej AKWO), 13/V/1, Protokoły egzekutywy KP PPR.

¹⁶ AKWO, Odezwa KW PPR w sprawie reformy rolnej z III 1945.

¹⁷ WAPO, II/99/35/2a, Protokół z posiedzenia inauguracyjnego Lubawskiej PRN z 15 IV 1945.

¹⁸ Relacja J. Marciniaka, spisana przez T. Kochanowskiego 24 V 1971 (zbiory autora).

¹⁹ Ibidem.

Tabela 2

Rozmieszczenie i areal własności ziemskiej (ponad 100 ha)
w powiecie lubawskim w 1945 roku

Nazwa gminy	Liczba majątków	Areal w ha
Grodziczno	5	1 967,10
Krotoszyny	7	1 483,46
Kurzętnik	7	1 113,41
Lubawa wieś	4	1 622,78
Łąkorz	6	2 658,07
Nowy Dwór	6	1 383,76
Nowe Miasto — wieś	8	1 654,68
Marzęcice	1	113,30
Prątnica	5	1 085,25
Rożental	3	490,16
Razem	52	13 473,97

Źródło: PPRN Nowe Miasto, Referat Urzędzeń Rolnych. Wykazy rozrachunkowe majątków, Rejestry majątków powyżej 100 ha.

majątki, jeśli ich rozmiar łączny przekraczał 100 ha powierzchni ogólnej, niezależnie od wielkości użytkowej tej powierzchni²⁰. Ta elastyczność polityki partii wynikała ze specyfiki terenu. Polityka partii szła w kierunku neutralizacji bogaczy wiejskich. Nie dano im nic, jednak nie naruszono ich stanu posiadania²¹.

W tabeli, obok majątków obszarniczych, ujęto dwa kościelne: Lubawa w gminie Lubawa wieś (obecnie Fijowo) oraz Grabowo w gminie Rożental²². W ogólnej liczbie majątków znalazły się dwa, które przejęto dopiero w 1948 roku: Tyliczki, gmina Nowe Miasto wieś, i Zwiniarz, gmina Prątnica²³. W 1945 roku przeznaczono w powiecie nowomiejskim do parcelacji 48 majątków na ogólną powierzchnię 12 984,74 ha²⁴, z tego stanu wyłączono 5 obiektów o powierzchni 2806,6 ha²⁵.

Reformę rolną przeprowadzono w dwóch etapach. Etap pierwszy: marzec — czerwiec 1945 roku, i drugi: jesień 1945 — styczeń 1947 roku²⁶.

W etapie pierwszym rozdysponowano ziemię i wydano tymczasowe akty nadania. Atmosfera polityczna, w jakiej odbywał się podział ziemi, nie zawsze sprzyjała pełnemu zagospodarowaniu przejętych działek²⁷. Bliskość frontu, sąsiedztwo rodzin

²⁰ Dziennik Ustaw RP, 1945, nr 3, poz. 9.

²¹ J. Morawski, *Walka PPR o utrwalenie władzy ludowej w Polsce w latach 1945—1948*, Warszawa 1955, s. 9.

²² Referat Urzędzeń Rolnych (dalej RUR), Prezydium Powiatowej Rady Narodowej (dalej PPRN) Nowe Miasto (materiały nieuporządkowane). Wykazy rozrachunkowe majątków, Rejestry majątków powyżej 100 ha.

²³ Ibidem.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Ibidem.

²⁶ Relacja J. Marciniaka.

²⁷ Ibidem.

obszarników mieszkających w pobliskich wsiach, niepewność i brak stabilizacji powodowały niechętnie przejmowanie ziemi przez chłopów i robotników rolnych²⁸.

Okres następny, po czerwcowym referendum ludowym w 1946 roku, był bardziej sprzyjający dla dokonania podziału ziemi²⁹.

Przeprowadzenie reformy rolnej na terenie powiatu zostało zakończone w końcu marca i w pierwszej połowie kwietnia roku 1945. Później poczyniono już tylko drobne na ogół poprawki i uzupełnienia³⁰. Rozparcelowano 43 majątki o powierzchni 10 683 ha. W pierwszej fazie otrzymało ziemię 813 rodzin na ogólną powierzchnię 5506 ha³¹. W liczbie tej znaleźli się: służba folwarczna (603 rodziny), wśród której rozparcelowano 4319,5 ha, bezrolni (90 rodzin), którzy otrzymali 692 ha, gospodarstwa karłowate (4 rodziny) — 31 ha, małorolni (41 rodzin) — 156 ha, średniorolni obciążeni liczną rodziną (71 rodzin) — 287 ha, oraz 4 rodziny rzemieślnicze, które otrzymały łącznie 20,5 ha.

Z resztek wydzielono na cele kulturalno-oświatowe (13 placówek) 305 ha, dla opieki społecznej (4 placówki) — 40 ha, na ośrodki zdrowia (2 placówki) — 115 ha i na lecznicę koni (1 placówka) — 10 ha.

Na cele kultury rolnej wyłączono z parcelacji trzy majątki³²: Ostrowite — 1008 ha, Łąkorek — 1000 ha, Czechówki — 500 ha, razem 2508 ha. Pozostałe majątki o powierzchni 2199 ha przekazano Związkowi Samopomocy Chłopskiej³³.

Obok reformy rolnej w powiecie nowomiejskim powstał problem zasiedlenia gospodarstw opuszczonych przez Niemców. W lipcu 1945 roku, w miesięcznym sprawozdaniu do wojewody pomorskiego w Bydgoszczy podano, że w powiecie zarejestrowano 274 gospodarstwa poniemieckie o obszarze 3830 ha. Osiedlono tutaj do lipca 1945 roku 14 rodzin z ziem wschodnich i 46 rodzin z województw centralnych i południowych³⁴, kończąc w ten sposób akcję osiedleńczą, ponieważ pozostałe gospodarstwa były obsadzone ludnością zamieszkałą w powiecie od dawna.

W późniejszym okresie, to jest w latach 1946—1947, znaczna część ludności miejscowej opuściła teren powiatu, przesiadlając się na tereny ziem zachodnich i północnych³⁵.

Władze administracyjne w sierpniu 1945 roku dokonały dalszych zmian w stanie posiadania ziemi, przekazując lasy o powierzchni 1626,5 ha z 12 majątków za pośrednictwem Nadleśnictwa Łąkorz pod zarząd państwowy. Akcją tą objęto następujące majątki: Wardęgowo (201 ha), Ostrowite (308 ha), Czechówki (53 ha), Montowo (25 ha), Katłowo (86 ha), Mortęgi (103 ha), Rakowice (179 ha), Rodzone (45,5 ha), Gwiździny (127 ha), Bagno (234 ha), Studa (67 ha) i Lubstyn (121 ha).

Zakończenie żniw i przygotowania do akcji siewnej umożliwiły, mimo że okres nie był najdogodniejszy, dokonanie pierwszego spisu rolnego. Dane spisowe zostały przedstawione na posiedzeniu Powiatowej Rady Narodowej w Nowym Mieście dnia 25 września 1945 roku³⁶.

²⁸ Ibidem.

²⁹ Ibidem.

³⁰ WAPO, II/99/4/4, k. 54, Sprawozdanie sytuacyjne starosty za VI 1945.

³¹ WAPO, II/99/4/4, k. 54.

³² WAPO, II/99/4/4, k. 54.

³³ WAPO, II/99/4/4, k. 54.

³⁴ WAPO, II/99/4/4, k. 54.

³⁵ WAPO, II/99/4/4, k. 55.

³⁶ WAPO, II/99/35/2a, Protokoły PRN Nowe Miasto z 1945—1949.

Rolnicy powiatu 23 lipca 1945 roku, to jest w czasie rozpoczęcia żniw, posiadali: 457 żniwiarek, 68 wiązałek, 259 kosiarek, 32 traktory, 2986 koni i 600 wołów³⁷. UNRRA przekazała Urzędowi Ziemiakiemu 78 koni, a od Armii Czerwonej przejęto 350 krów, 58 świń i 750 owiec³⁸.

Po uporaniu się z pierwszym etapem reformy rolnej władze partyjne i administracyjne stanęły przed potrzebą dokonania bilansu posiadanego sprzętu i przygotowania się do żniw. Sekretarz Komitetu Powiatowego Polskiej Partii Robotniczej, Gawroński, na naradzie aktywu omówił problemy związane z potrzebą szybkiego i sprawnego ich przeprowadzenia³⁹.

Mimo zniszczeń wojennych i stratowania pól na sprzęt zbóż czekało 40 826 ha, w tym 14 769 ha żyta, 564 ha pszenicy, 267 ha rzepaku ozimego, 19 752 ha zbóż jarych i 5474 ha koniczyny.

Żniwa w 1945 roku przebiegały na ogół pomyślnie. Komitet Powiatowy Polskiej Partii Robotniczej na posiedzeniu Powiatowej Komisji Porozumiewawczej dokonał ich wnikliwej oceny i omawiał problemy związane z akcją siewną⁴⁰. Pierwszy rok przyniósł pewne zmiany na lepsze, jednak brak szczegółowych danych nie pozwala na pełne określenie stanu zasiewu zbóż. Istotnym elementem działalności partyjno-administracyjnej było przygotowanie i przeprowadzenie odbioru świadczeń rzeczowych. 30 października 1945 roku, z udziałem Wojewódzkiego Delegata Świadczeń Rzeczowych, Dudka, odbyto radę aktywu powiatowego, na której omówiono stan przebiegu skupu płodów rolnych, objętych świadczeniami. Informację o sytuacji i zadaniach władz państwowych w skupie przedstawił Powiatowy Inspektor Świadczeń Rzeczowych Szymanowski. Oświadczył on, że z wyznaczonego kontyngentu w wysokości 11 700 ton żyta powiat wywiązał się zaledwie z 6500 ton. Zostało to spowodowane zniszczeniem pól przez przepęd bydła. Drugim powodem niewywiązania się z kontyngentu było to, że w powiecie nowomiejskim żniwa rozpoczęły się o miesiąc później ze względu na warunki klimatycznych. Na spóźnienie odstaw kontyngentów wpłynęło również zlikwidowanie niektórych punktów zsypu Spółdzielni Samopomocy Chłopskiej z powodów finansowych.

Na opóźnienie dostaw wpłynęła też niska płaca robotników (3,5 zł na godzinę) oraz opóźnienie transportu z winy Ministerstwa Komunikacji, które nie przysłało na czas zamówionych 10 wagonów⁴¹.

Braki taboru samochodowego zostały tylko częściowo zmniejszone przez przydział jednego samochodu 1,5-tonowego z Grudziądza i dwóch samochodów trzytonowych z UNRRA⁴². „Co do kontyngentu kartoflanego — oświadczył inspektor — nie ma mowy, by powiat mógł odstawić 12 tys. ton. Kartofle są stratowane przez przepęd bydła do tego stopnia, że niektórym gromadom będzie trzeba udzielić pomocy”. Jego zdaniem, do 10 listopada 1945 roku nie spodziewano się otrzymać wagonów do ładowania kartofli. Na tej ważnej naradzie wybrano Komisję Powiatową, mającą za zadanie kontrolować poszczególne komisje gminne w dziedzinie odstawy kon-

³⁷ WAPO, II/99/4/4, k. 62, Sprawozdanie miesięczne Powiatowego Biura Rolnego w Nowym Mieście za VII 1945.

³⁸ Ibidem. Załącznik nr 1 do protokołu nr 15 z 18 IV 1947.

³⁹ AKWO, 13/V/1. Protokoły egzekutywy KP PPR.

⁴⁰ AKWO, 13/V/2. Protokoły Plenum KP PPR.

⁴¹ WAPO, II/99/1/7, k. 18—20, Protokół z zebrania Komisji Świadczeń Rzeczowych z 30 X 1945.

⁴² WAPO, II/99/1/7, k. 18—20.

tyngentu⁴³. Przewodniczącym Komisji został Kusał (Stronnicтво Ludowe). W jej skład weszli: Żukowski (Polska Partia Robotnicza), Świniarski (Polska Partia Socjalistyczna), Kłosowski (Związek Zawodowy Kolejarzy), Brzękała (Stronnicтво Demokratyczne), Matynia (Związek Walki Młodych); Sochaczewski (przedstawiciel szkolnictwa), Topolnicki (PPTiMR), Chmuryński (Społem), Wyczułkowski (Komenda Powiatowa Milicji Obywatelskiej), Stasiak (Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa), ks. Chylewski (przedstawiciel duchowieństwa), Stefański (Samopomoc Chłopska), ppor. Czarnokoński (przedstawiciel Wojska Polskiego)⁴⁴.

Przyjęto zarazem zasadę skupu świadczeń rzeczowych określającą, że każdy rolnik, który odda świadczenia do 10 listopada, otrzyma premię w wysokości 30 zł plus przydział wyrobów żelaznych za odstąpienie 100 kg ziemniaków⁴⁵. Wolny handel ziemniakami wstrzymano aż do całkowitego rozliczenia się ze świadczeń rzeczowych. W materiałach z tej narady spotyka się po raz pierwszy wzmiankę o pomocy sąsiedzkiej⁴⁶. Komisja Powiatowa podjęła również decyzję o zorganizowaniu brygad przymusowej pracy, złożonych z szabrowników i tych, którzy nie mieli stałego zajęcia⁴⁷. Po uporaniu się z problemami skupu, Prezydium Powiatowej Rady Narodowej postanowiło powołać Powiatową Komisję Ziemską ze Stanisławem Kowalczykiem jako przewodniczącym. W skład Komisji weszli: Alojzy Pankiewicz (Lubawa), Józef Kowalski (Pacultowo), Ignacy Zieliński (Nowe Miasto), Jan Goniżewski (Grodziczno), Jan Jagiełło (Łąkorz), Józef Oleński (Mroczo), Walerian Wasłasek (Wonna), Kazimierz Troder (Nowe Miasto), Augustyn Maliszewski (Nowe Miasto), Kazimierz Szypczyński (Nowe Miasto), Jan Pierczyński (Samplawa)⁴⁸. Trzeba też było rozwiązać do końca sprawę świadczeń rzeczowych. 26 stycznia 1946 roku na posiedzeniu Prezydium Powiatowej Rady Narodowej przyjęto sprawozdanie Wojewody Pomorskiego Wolszlegera o szybkim odstąpieniu kontyngentu świadczeń rzeczowych i współdziałaniu przy tej akcji wszystkich terenowych rad narodowych oraz czynnika społecznego, a także o odroczeniu terminu dostawy reszty kontyngentu (3500 ton ziemniaków) na okres po 15 lutego 1946 roku⁴⁹.

Odrębny problem stwarzała sytuacja istniejąca w majątkach Państwowych Nieruchomości Ziemskich. W majątkach tych nie rozwiązano do końca kwestii statusu pracodawców i pracowników. Typowym przykładem tego było nieuregulowanie płac za robociznę. Prezydium Powiatowej Rady Narodowej postanowiło przyjęc do wiadomości pismo Wojewódzkiego Urzędu Ziemskiego Pomorskiego, Wydziału Funduszu Ziemi z 6 marca 1946 roku o przelaniu sumy 50 tysięcy zł na ten cel⁵⁰. Również powyższy Urząd Ziemski przelał pół miliona złotych Inspektoratowi Majątków Państwowych tytułem dotacji na wydatki związane z zagospodarowaniem funduszu ziemi, na czas od 1 kwietnia do 30 czerwca 1946 roku⁵¹. W kilka dni później dokonano przelewu sumy 200 tysięcy zł na konto majątków Państwowych Nieruchomości Ziemskich, z przeznaczeniem jej na zakup sadzeniaków⁵².

⁴³ WAPO, II/99/1/7, k. 18—20.

⁴⁴ WAPO, II/99/1/7, k. 18—20.

⁴⁵ WAPO, II/99/1/7, k. 18—20.

⁴⁶ WAPO, II/99/1/7, k. 18—20.

⁴⁷ WAPO, II/99/1/7, k. 18—20.

⁴⁸ WAPO, II/99/35/1a, k. 3, Protokół nr 1 PPRN Nowe Miasto za lata 1945—1950.

⁴⁹ WAPO, II/99/35/1a, k. 3.

⁵⁰ WAPO, II/99/35/1a, k. 3.

⁵¹ WAPO, II/99/35/1a, k. 3.

⁵² WAPO, II/99/35/1a, k. 3.

Tabela 3

Stan pogłowia bydła, trzody chlewnej, owiec i drobiu w powiecie nowomiejskim

Bydło	Świnie	Konie	Owce	Drońb
11 035 krów	118 knurów	240 ogierów	201 baranów	30 802 kury
94 buhajów	1515 macior	2142 kiacze	89 tryków	3 862 gęsi
1 799 cieląt	4023 świń do pół roku	1951 wałachów	2785 matek	5 431 kaczek
	1381 świń po pół roku	856 źrebiąt	1936 jagniąt	1 201 indyków
12 929	7073	5189	4984	41 194

Źródło: WAFO, II/99/55/2a. Protokoły PRN Nowe Miasto 1948—1949. Załącznik nr 1 do protokołu nr 15 z 18 IV 1947.

Sytuacja gospodarcza powiatu nadal nie przedstawiała się najlepiej. Prezydium Powiatowej Rady Narodowej, pod naciskiem gminnych rad narodowych, zwracało się do Wojewódzkiej Rady o umorzenie zaległych świadczeń rzeczowych w ilości 1 059 908 kg zboża oraz 2 015 384 kg ziemniaków, co było motywowane masowym przedem bydła, niepełnym obsianiem ziemi i skutkami huraganu⁵⁸.

W roku 1946 nastąpiła pewna poprawa w rolnictwie. Według danych statystycznych, w roku 1946 stan pogłowie bydła na terenie powiatu przedstawiał się następująco: 5840 koni, 73 woły, 4000 sztuk bydła, 9748 świń, 4620 owiec, 956 kóz, 74 007 kur i 32 000 innego drobiu oraz 2540 pni pszczół. Przed wojną natomiast (w. 1938 roku) w powiecie hodowano 14 568 koni, 36 720 sztuk bydła, 48 080 świń i 16 200 owiec na ogólną liczbę 6975 gospodarstw. W porównaniu ze stanem przedwojennym liczba koni spadła więc do 38%, bydła do 37%, świń do 22%.

Pogłowie bydła i świń stopniowo zwiększało się, jeśli zaś chodzi o pogłowie koni, wzrastało ono bardzo wolno, z uwagi na fakt przeciżenia pracą na roli żrebnych klaczy i młodych koni. Dlatego też często zdarzały się wypadki padania koni z nadmiernego wysiłku oraz różnych schorzeń. Najczęstsza choroba wśród koni to nosaczyna, która prawdopodobnie pochodziła od wycieńczonych koni, stanowiących uprzednio własność jednostek wojskowych, z terenów odzyskanych.

Już we wrześniu 1945 roku zgromadzono 57 325 kg żyta, 54 000 kg pszenicy, 43 370 kg jęczmienia, 3092 kg owsa, 24 819 kg mieszanek na paszę⁵⁴. Z posiadanych zapasów zbożowych na akcję siewną wydano 68 ton żyta i 3 tony pszenicy⁵⁵. Jeśli chodzi o produkcję rolną, to i tu nastąpiła poważna poprawa. Na ogólną powierzchnię 52 927 ha jesienią 1946 roku obsiano 17 764 ha żytem, 2390 ha pszenicą, 150 ha rzepakiem, 3850 ha koniczyną, razem 24 154 ha, co stanowi 45,6% ogółu użytków rolnych. Na zasiew jary pozostało 28 773 ha. Zima wyrządziła szkody w zasiewach ozimych około 15% wskutek wymarznienia oraz zalania pól przez wody gruntowe⁵⁶.

Rok 1946 charakteryzował się dalszą pracą nad uporządkowaniem spraw własności ziemi, zagospodarowaniem gruntów przejętych z reformy rolnej w pierwszej fazie, jak i gospodarstw opuszczonych przez właścicieli.

Jak już wspomniano, reformę rolną w powiecie nowomiejskim prowadzono w dwu fazach. Pierwsza faza to prowizoryczny podział majątków. Podział ten posiadał duże znaczenie polityczne, przekonywał bowiem chłopów i robotników rolnych biorących ziemię z reformy rolnej, że ziemia, którą otrzymali z parcelacji, stanowiła ich własność. Fakt ten likwidował częściowo niepewność i obawy przed powrotem obszarników, ale równocześnie odwlekał szybkie uspołecznienie wsi. Rozpraszając obawy chłopów przed kolektywizacją, poczęto wydawać im akty nadania. Akt nadania stanowił formę stwierdzającą stan faktyczny.

W drugiej fazie dokonano w pełni fachowego podziału ziemi. 2 października 1945 roku, decyzją Państwowego Urzędu Ziemskiego, zatwierdzony został projekt podziału majątku Tylice (gmina Nowe Miasto — wieś), sporządzony przez mierniczego Mojmira Knota 15 września 1945 roku⁵⁷. Również w 1945 roku Powiatowy

⁵⁸ WAPO, II/99/35/1a, k. 3.

⁵⁴ WAPO, II/99/35/2a, k. 3, Protokoły PRN Nowe Miasto 1945—1949, Załącznik nr 1 do protokołu nr 15 z 18 IV 1947.

⁵⁵ WAPO, II/99/35/2a.

⁵⁶ WAPO, II/99/35/2a.

⁵⁷ RUR PPRN, Teczka nr 32, majątek Tylice. Decyzja z 1 X 1945.

Tabela 4

Stan reformy rolnej w powiecie nowomiejskim
18 IV 1947

Wyszczególnienie	Obiekty	Obszar w ha
Obszar przyjętych do parcelacji gruntów ogółem	48	12 896,6
Wyłączenie do zagospodarowania przez instytucje gospodarcze, kulturalne i inne	5	2 607,2
Lasy i grunty na zalesienie i uregulowanie granic leśnych	14	1 774,2
Podległo parcelacji	43	8 515,2
Parcelacja w zawieszaniu, tereny zajęte przez wojsko, sporne majątki itp.	4	745,8
Parcelacja zakończona	39	7 769,4
Klasyfikacja zakończona	40	8 031,7
Rozdysponowano gruntów	39	4 734,3
Przekazano resztówek	34	1 124,4
Zapas ziemi	38	1 910,7
Szkołom rolniczym przekazano	21	701,8
Związkowi „Samopomocy Chłopskiej” przekazano	13	422,6
Opiece Społecznej przekazano	2	48,5
Wydano 39 decyzji zatwierdzenia podziału oraz 39 uprawnień		

Zródło: WAPO, II/99/35/2a. Protokoły Powiatowej Rady Narodowej Nowe Miasto 1945—1949. Załącznik nr 1 do protokołu nr 15 z 18 IV 1947.

Urząd Ziemski wydał dwie dalsze decyzje dotyczące podziału majątków, w 1946 — 33 decyzje, a na resztę — w styczniu 1947 roku⁵⁸.

Nie zatwierdzono podziału Mszanowa z 1945 roku, ponieważ parcelanci, w obawie przed kolektywizacją, nie przyjęli ziemi, a przejęły ją Państwowe Nieruchomości Ziemskie⁵⁹.

Podobne zmiany w stanie posiadania zaszły w przejmowaniu gospodarstw poniemieckich poniżej 100 ha. Do 1947 roku przejęto 288 gospodarstw poniemieckich o powierzchni 4225,33 ha, z czego rozdysponowano:

a) miejscowym	103 gosp. o pow. 1252,13 ha
b) przesiedlonym z województw centralnych i południowych	50 —,— 687,69 „
c) repatriantom	43,5 —,— 648,28 „
d) osadnikom wojskowym	5 —,— 24,11 „
e) różnym instytucjom	9 —,— 89,59 „

Razem rozdysponowano 208,5 gospodarstw o powierzchni 2702,72 ha. Rozdysponowano też wówczas 69,5 gospodarstw poniżej 5 ha o łącznej powierzchni 1522,60 ha. Gospodarstwa te przejął Referat Finansów Rolnych.

Do 1947 roku wydano 56 aktów nadania⁶⁰. Władze postawiły sobie za zadanie

⁵⁸ Ibidem.

⁵⁹ Ibidem. Teczka nr 27. Zestawienie podziału ziemi majątku Mszanowo.

⁶⁰ WAPO, II/99/35/2a. Protokoły PRN Nowe Miasto 1945—1949. Załącznik nr 1 do protokołu nr 15 z 18 IV 1947.

Tabela 5

Nadziały ziemi dla poszczególnych grup ludności

Wyszczególnienie	Obiekty	Obszar w ha
Służba folwarczna	356	2 772,5
Bezrolni	201	1 334,1
Właściciele gospodarstw karłowatych	6	15,8
Małorolni	97	487,9
Sredniorolni obarczeni dużą rodziną	35	124,0
Razem	695	4 734,3

Zródło: WAPO, II/99/35/2a. Protokoły Powiatowej Rady Narodowej Nowe Miasto 1945—1949. Załącznik nr 1 do protokołu nr 15 z 18 IV 1947.

zakończenie akcji osadniczej w 1947 roku. Postulowano wydać do tego czasu wszystkie akty nadania, zakończyć szacunek i klasyfikację ziemi oraz ją zahipotekować⁶¹. Postanowiono również zachęcić posiadaczy ziemi, by wpłacili na konto Powiatowego Banku Rolnego pieniądze w kwocie po 100 zł za 1 ha ziemi i to do dnia 1 lipca 1947 roku, gdyż po tym terminie 1 ha ziemi miał być liczony po cenach wolnorynkowych⁶².

Różnice między stanem posiadania ziemi w 1946 a 1947 roku wynikają stąd, że pierwszą fazę reformy rolnej przeprowadzono prowizorycznie, bez udziału fachowej służby. Zdarzało się wówczas, że ziemię przyjmowali ludzie, którzy wkrótce zrzekali się jej ze względu na podeszły wiek, rozdział w rodzinie (mąż nie wrócił z wygnania), brak siły pociągowej itp. Niektórzy po prostu wyjeżdżali na Ziemię Odzyskane. Ucieczki powodowane też były częstym przekraczaniem średnio przyjętych dla powiatu norm podziału ziemi⁶³.

Mimo że w województwie bydgoskim wypadki niewłaściwego podziału ziemi bardzo szybko prostowano, a winni ponosili kary, w powiecie nowomiejskim utrzymywano w mocy decyzje ze względu na wyjątkowo niekorzystne ukształtowanie rzeźby terenu i złą jakość gleby⁶⁴.

Sam przebieg reformy rolnej nie był ani łatwy, ani prosty. Przeważająca większość parcelantów otrzymała jedynie same grunty bez budynków i inwentarza. Tylko ta część rolników, których uwłaszczono na nadanych gospodarstwach poniemieckich, posiadała budynki i inwentarz. Trudności w przeprowadzeniu reformy rolnej polegały na nieterminowym przygotowaniu dowodów pomiarowych (z braku mierniczych), jak również z braku danych szacunkowych. Niemniej reforma rolna, pomimo wspomnianych powyżej trudności, została przeprowadzona w całej rozciągłości, a ziemia, która stała się własnością parcelantów, została szybko zagospodarowana.

Błędy, jakie popełniono podczas reformy rolnej, dotyczyły też przyznawania

⁶¹ WAPO, II/99/35/2a.

⁶² WAPO, II/99/35/2a.

⁶³ R. Halaba, N. Kołomejczyk, op. cit., s. 81.

⁶⁴ B. Gołębowicz, op. cit., s. 122.

zbyt małych gospodarstw, w granicach 5—10 ha. Niewłaściwe okazało się również dzielenie gospodarstw poniemieckich i wprowadzanie do budynków gospodarczych dwóch lub trzech właścicieli. Powodowało to częste nieporozumienia, pogarszało stosunki międzyludzkie i rodziło spory, które z reguły rozstrzygały potem sądy, a tymczasem gospodarstwa podupadły i wymagały pomocy od państwa⁶⁵.

Na sierpniowym plenum Komitetu Powiatowego Polskiej Partii Robotniczej w 1947 roku I sekretarz przeprowadził analizę sytuacji społeczno-gospodarczej powiatu. Stwierdził on, że gospodarka powiatu była podzielona na trzy sektory gospodarcze (dotyczy to przemysłu, handlu i rzemiosła): państwowy — 15%, spółdzielczy — 45%, prywatny — 40%. Dane te nie obejmują rolnictwa. W rolnictwie ponad 90% ziemi znajdowało się w rękach prywatnych właścicieli, a zaledwie 10% we władaniu gospodarstw Państwowych Nieruchomości Ziemskich⁶⁶.

Rok 1947 był okresem dalszego porządkowania spraw rolnych. Władze partyjne i administracyjne wprowadzały w życie okólnik nr 211 Rady Państwa i Biura Rad Narodowych w Warszawie z dnia 17 września 1947 roku w sprawie sąsiedzkiej samopomocy. Decyzja ta zlikwidowała ustalony uprzednio i wprowadzony przez Komitet Powiatowy Polskiej Partii Robotniczej sposób prowadzenia sąsiedzkiej pomocy. Okólnik ten określił dla powiatu opłatę w wysokości 30 kg zboża za dzień pracy jednej pary koni wraz z pomocnikiem, zaś za dzień pracy jednego konia z pomocnikiem — 20 kg. Wyżywienie dostarczyć miał korzystający z pomocy. Wysokość opłat za świadczenie sąsiedzkiej pomocy rolnej wyznaczały gminne komisje gospodarcze z uwzględnieniem stanu majątkowego uprawnionego oraz wydajności i skuteczności pracy świadczącego pomoc. Gminna komisja gospodarcza w uzasadnionych wypadkach mogła całkowicie zwolnić uprawnionego od opłat i zobowiązać sąsiada do bezpłatnego świadczenia, bądź zobowiązać uprawnionego do osobistego odpracowania pomocy, licząc dwa dni pracy jako ekwiwalent za 1 dzień pracy jednego konia z pomocnikiem lub trzy dni za pracę dwóch koni i pomocnika. Zwalniała natomiast od świadczeń wdowy, mające co najmniej troje dzieci w wieku szkolnym i posiadające gospodarstwa rolne poniżej 20 ha. Brała również pod uwagę niezdolnych do pracy inwalidów wojennych⁶⁷.

Związek Samopomocy Chłopskiej poprzez swoje ognia podnosił kulturę rolną, wprowadzał do produkcji rolnej podstawowe elementy nauki, zajmował się organizacją handlu, pożarnictwa i działalnością społeczną. Była to praca pionierska, która łamała dotychczasowe przyzwyczajenia i tradycje⁶⁸. Związek Samopomocy Chłopskiej wprowadzał nowe metody organizowania wsi samopomocowych.

Prezydium Powiatowej Rady Narodowej przyjęło 31 sierpnia 1948 roku decyzję Biura Prezydium Pomorskiej Wojewódzkiej Rady Narodowej w Bydgoszczy z 19 lipca 1948 roku w sprawie subwencjonowania wsi samopomocowych, a następnie ustaliło obowiązek wprowadzania przymusowego ubezpieczenia ruchomości rolnych, czuwania nad przeprowadzeniem podorywek i dopilnowania odpowiedniego stawiania sztąg z zbożem⁶⁹.

Do słownictwa pracy politycznej na wsi nowomiejskiej w 1948 roku weszły nowe

⁶⁵ Ibidem.

⁶⁶ Ibidem.

⁶⁷ AKWO, 13/V/1. Protokół Plenum KP PPR z 26 VIII 1947.

⁶⁸ WAPO, II/99/35/1a. Protokoły posiedzeń PPRN Nowe Miasto 1945—1950. Punkt 1 protokołu nr 30 z 13 X 1947.

⁶⁹ R. Halaba, N. Kołomejczyk, op. cit., s. 79.

pojęcia, na przykład czyny społeczne, wykonywane w gospodarstwach rolnych na wsi przez ludzi pracujących w urzędach i fabrykach. Starosta powiatowy w swoim sprawozdaniu sytuacyjnym za lipiec 1948 roku informował o udziale w czynie społecznym pracowników starostwa, członków związków zawodowych: pracowników państwowych, spółdzielców, Samorządu Terenowego i Zarządu Drogowego, którzy pracowali w Ostrowie oraz w Czechówkach⁷⁰. Na posiedzeniu egzekutywy Komitetu Powiatowego Polskiej Partii Robotniczej 5 sierpnia 1948 roku omówiono współzawodnictwo pracy, podjęte między Państwowymi Nieruchomościami Ziemi-skimi nr 18 Ostrowite i 19 Mszanowo z zespołem Piątkowo, powiat wąbrzeski⁷¹.

O gospodarości i trosce o rozwój rolnictwa świadczy fakt, że w sierpniu 1948 roku rolnikom w powiecie przyznano kredyty w wysokości 70 tysięcy zł na zakup zboża kwalifikowanego, 425 tysięcy zł na zakup zboża i nasienia buraków. Nadto przydzielono im 40 ton żyta kwalifikowanego i 11 ton pszenicy⁷². W meldunku tym informowano też władze wojewódzkie o końcowym stadium akcji siewnej i o jesiennych sianokosach oraz o tym, że wykopki ziemniaków i buraków zostały ukończone przed przewidywanym terminem⁷³. Jesienią 1948 roku wykonano plan obsiewając⁷⁴: żytem ozimym 20 083,15, pszenicą — 964,75, jęczmieniem ozimym — 21,50, rzepakiem ozimym — 233,90 oraz koniczyną i lucerną — 4211,00 ha.

Stosunek zasiewów ozimych do jarych, jak i okopowych oraz innych upraw do zbóż świadczył o właściwych proporcjach, a tym samym o stosunkowo wysokiej kulturze rolnej.

Reasumując należy stwierdzić, iż pomimo ogromu zniszczeń, jakich doznało nowomiejskie rolnictwo w okresie okupacji, w ciągu trzech pierwszych lat władzy ludowej udało się dzięki wysiłkowi całego społeczeństwa, przy pomocy aparatu administracyjnego i partyjnego, stworzyć podstawy warunkujące rozwój najważniejszej w tym powiecie gałęzi gospodarki. Pomimo wielorakich trudności organizacyjnych zdołano z powodzeniem przeprowadzić w powiecie reformę rolną oraz — dzięki pomocy finansowej i rzeczowej państwa — zapewnić rolnictwu podstawowe środki produkcji. W efekcie nowomiejskie rolnictwo mogło już w pierwszych latach po wyzwoleniu przekazać nadwyżki produkcyjne na zaopatrzenie przemysłowych regionów kraju.

⁷⁰ WAPO, II/99/35/1a. Protokoły posiedzeń PPRN Nowe Miasto. Punkt 14 protokołu nr 39 z 31 VIII 1948.

⁷¹ WAPO, II/99/4/88. Materiały do sprawozdań statystycznych za 1948 r. Teczka nr 1. PPRN. Sprawozdania sytuacyjne za VII 1948.

⁷² AKWO, 13 IV/1. Protokoły egzekutywy KP PPR.

⁷³ WAPO, II/99/4/88. Materiały do sprawozdań statystycznych za 1948 r. Sprawozdanie sytuacyjne za VIII 1948.

⁷⁴ WAPO, II/99/4/88.

AUS DEN FORSCHUNGEN ÜBER DIE ORGANISATION DER LANDWIRTSCHAFT
IM KREIS NOWE MIASTO IN DEN JAHREN 1945—1948

Zusammenfassung

Der Vf. behandelt in seinem Aufsatz den Verlauf der Agrarreform und die Entwicklung der Landwirtschaft im Kreise Nowe Miasto (Neumark) in den ersten drei Jahren nach der Befreiung aus dem faschistischen Joch.

Die Agrarreform wurde im Kreis Nowe Miasto auf Grund des Erlasses des Polnischen Komitees der Nationalen Befreiung vom 6. September 1944 durchgeführt. Es wurden insgesamt 43 Güter mit 10 683 ha der Parzellierung unterzogen.

Die wirtschaftliche Gesamtlage des Kreises war im Jahre 1945 infolge der während der Kriegshandlungen entstandenen Verwüstungen nicht gut. Trotzdem wurde im Sommer 1945 geerntet. Der Abschluß der Ernte und die Vorbereitungen zur Aussaat haben es möglich gemacht, die erste landwirtschaftliche Zählung durchzuführen. Es wurde dabei eine Verminderung im Bestand der Maschinen und der Haustiere im Vergleich mit der Vorkriegszeit nachgewiesen.

In den darauffolgenden Jahren war eine systematische Besserung in der Landwirtschaft zu vermerken. Es wurden weitere Arbeiten zur Neuordnung des Bodeneigentums durchgeführt; auch der infolge der Agrarreform übernommene Grundbesitz und die von den bisherigen Besitzern verlassenen Gehöfte wurden allmählich wieder bewirtschaftet.